

skega pojasnjevanja do bratovske navezanosti in ljubezni. To so seveda stanja in položaji, ki jih ni mogoče razumeti z vojaško ali politično logiko: in Kocbek si je, po vsem videzu, prizadeval, da bi tej logiki, ki je bila glede NOB dolgo prevladujoča, dodal še neko drugo, v bistvu bolj človeško in resničnejšo.

Sociologi moramo te Kocbekove »dodatke« k vladajoči logiki skrbno preučiti in jih pritegniti v svojo obravnavo: revolucije, problematike intelektualcev in literature oz. umetnosti. Umetnost je »izkrivljeno« zrcalo v tem smislu, da ne pristaja na uveljavljene predstave. V letu 1951 je skušala v obliki SIP svojo — morebiti manjšinsko, nestratesko- ne-preudarno, nepolitično — predstavo dodati k tistim, ki so jih ustvarjali naši ideologi. Ti so pozdravljali le ilustracije svoje ideologije: socrealistično, glorifikatorsko, lakirano, in propagandno učinkovito prikazovanje partizansčine. Kocbek je trdil, da je poleg te (vladajoče) resničnosti še kakšna druga. To je seveda povsem načelno stališče, ki ga je zgodovina opravičila. Danes nam je relativno lahko govoriti o *Strahu in pogumu*, saj res smrt doživljamo predvsem kot smrt in kot konec vsega in nam je vsako življenje dragoceno do zadnje minute. V časih, ki so bili blizu vojne, so smrt — vsaj ponekod, ne pri Kocbeku — imeli za nujno zlo, kot sredstvo, kot davek za svobodo, zmago itn. Smrt je bila takrat nekaj abstraktnega: pri Kocbeku pa je — tam, kjer je nabolj prepričljiv in pretresljiv, nekaj individualnega in konkretnega, nekaj do temeljev rušilnega in nekaj, prek česar ni mogoče iti.

Dimitrij Rupel

Več Kocbeka!

Edvard Kocbek je mrtev. Mrtvo telo največjega slovenskega pesnika po Prešernu. Utrnila se je osrednja oseba današnje slovenske kulture.

S to smrtjo se končuje ena slovenska epoha; prihodnost jo bo poimeovala: od Prešerna do Kocbeka. Pred njo je bil čas napovedi slovenstva: od Trubarja do Linharta. Kaj bo od danes naprej? Kako se bo obrnila doba, ki se je začela bleščeče osvojevalno s Šalamunom, je danes v prehodni krizi, a se bo morala še razcveteti in notranje presnovati?

Nemalo je dobrih pesnikov na Slovenskem; pa je kdo razen Prešerna pravi klasik: Župančiča preveč vzdiguje navdih, zapeljuje dar jezika, slepi vitalnost ekspanzionista; Aškerca preveč priklepa ob tla muka volje, veže strast ideologije; Gregorčiča preveč olajšuje zanos retorike; Vodušek, čeprav je zgledno urejen v obliki, pada pod cinično nevero, ne zmore je odsuniti: Kosovel je en sam vulkanski izbruh in obet, čeprav največjega; Zajca zaklepa arhaična strast, ki razsekuje svet v bodeže krikov; Strniša, med njimi najkompletnejši, zadnji véliki te epohe, oži kozmos v moralni poduk. Kocbek pa skladno družni visoko, zapleteno arhitekturo pesniške forme in intelektualne prefinjenosti z milino lirične narodne pesmi, dialektiko življenja, ki ve za zlo in nevarne nenadne obrate iz sanj v zločin, z nežno vero v božjo absolutnost in človeško izpolnjenost, lepoto sveta z lepoto čustva, trpljenje prevaranega z zvitostjo neprevarljivega, tvegani izziv neznanemu

z gotovostjo preverljivega, masko norega z odprtostjo noro začudenega, vezanost na zemljo z božjim otroštvom, pripadnost občestvu z zavezo posameznemu, vizijo zgodovine z obupom vizije, ljubezen z milostjo. Je bil kdaj kdo na Slovenskem deležen še večje obdarjenosti z naravnim talentom, z bičanjem usode, s cvetovi upanja, z vzdržljivostjo zvestobe?

Prešeren je sezidal mogočno stavbo poezije na neustavljivem hrepenenju, obupu, osebni moči in nemoči, narodni pritlehnosti, odsotnosti velikih dejanj, na skoraj nerazumljivem vztrajanju v temi. Kocbek je bil kljub nekaterim sorodnostim v primerjavi s Prešernom srečen človek. Obilo preganjan, pred vojno, med vojno, po vojni, vendar več kot le zgledno urejen. Pobožno je do konca otroško zaupal v smisel božjega sveta. Deležen je bil in soudeležen pri veliki slovenski maši v enobeju, četudi zgrožen nad temno krvavo platjo tega časa. Bil je zmagovavec v boju s slovenskim zlom, četudi je moral z grozo opazati ponovno rast mnogoterih plevelov tradicionalnega zla. Živel je v času, večjem od Prešernovega: ko se je slovenska zgodovina zgostila. Bredel je po njeni najhujši temi na prelomu predvojne in medvojne dobe, se vzpel v najveličastnejši razcvet v sredini vojne, doživel rojstvo Slovenca junaka, slovenske vojske, slovenske države, in se nato spet znašel v mukah, ki so jih namnožile težnje totalitarizma. Vse je preživel. Vse bo nadživel.

Dokazal je le eno izmed prednosti krščanstva. Prešeren se je pod pezo kulturnih, malenkostnih, brezperspektivnih razmer skoraj zlomil; njegov liberalni humanizem, vezan zgolj na ta svet, ni zadoščal za ohranitev vere; vera v prihodnost naroda je bila bolj pesnikova osebna želja kot zakon sveta. Kocbek, že od začetka v sporu s klerikalizmom in uradnim katolicizmom, je ohranil polni stik s krščanstvom prvotnega izvora. V njem ni videl Arhimedove točke, ki stoji zunaj tega sveta in omogoča objektivnemu znanstveniku suveren, a prazen pogled. Krščanstvo mu je prekrvilo njegovo najtanjšo intimo, ga s popkovino vezalo na rodni kraj, mu posvečalo reči njegovega otroštva, mu poganski čut presvetljevalo z odrešenjsko zgodovino, ga obvarovalo v veri tudi tedaj, ko ga je okolica zametla v najhujši mrak.

Začel je s poezijo nature (*Zemlja*, 1934), ki je svéta in snovna obenem, lepa in težka, lirski in nabita s pričakovanjem požara, narodna in kozmična. Niso se motili — predvojni — kritiki, ki so v *Zemlji* slutili pot od Župančiča najprej, celo premoč nad Župančičem. Trideset let pozneje je to pričakovanje izpolnil, ko je izdal svojo — in slovensko — vrhunsko zbirko, *Grozo*, 1963. V nji je zbral medvojne in povojne pesmi v edinstveni kompoziciji, v umetnini, ki mu ni mogoče premakniti enega samega verza, ene same besede, tako je stavba domišljena, dočustvovana, dodelana. Če ni postalo jasno ob izidu zbirke, je danes: Kocbek je tudi daleč najpomembnejši slovenski partizanski pesnik. Svojih pesmi za časa enobeja sicer ni objavljaj, niso neposredno služile boju, boju je služil sam, s svojim ideološkim persom, z organizacijsko disciplino in politično odgovornostjo; kajti vedel je, da je poezija iz drugačne snovi kot propaganda in da jo opredeljuje drugačna — usodnejša — odgovornost. Danes in še posebej jutri pa bo prav ta njegova poezija najpristneje zastopala čas slovenske preizkušnje, kot bo Kocbekovo pričevanje o času, v katerem sta se spojila prva slovenska arhaičnost in prva slovenska svetovna sodobnost, v katerem se je rodil vseplošni slovenski pogum in se je slovensko občestvo posvetilo, postalo temeljni dokument tega časa in njegova najbolj pristna podoba.

Morda zbirka *Poročilo*, 1969, ni bila na višini drugih; tedaj ko so ga površni slovenski nacionalisti najbolj slavili, sva zbirko z Inkretom odklonila. Zdelo se nama je, da je preveč vprežena v dnevne reakcije, da moralizira. Zato pa me je tembolj osrečilo, ko sem v *Zbranih pesmih*, 1977, prebral *Pentagram*, še neobjavljeno zbirko iz vojnega in povojnega časa, vzporednico *Grozi*. Presunjen in skorajda z oboževanjem sem napisal esej o nji; vsak čas mora iziti v dveh delih, v tržaškem *Mostu* in v ljubljanski reviji *2000*. Prebral sem ga v Trstu, spomladi 1979, na srečanju, katerega se je udeležil tudi Kocbek; pretresljivi pesnikov nastop sem opisal v beograjski *Književnosti*. Zato ugotovitev iz tega eseya ne bom ponavljal; vendar pripominjam, da je v njem podana zgoščena karakteristika Kocbeka pesnika, socialno nacionalnega pričevavca in človečanskega voditelja.

Že leta 1979 je začel Kocbek bolehati; huda možganska skleroza. Lani sem prosil njegovega sina Matjaža, če lahko očeta obiščem na domu, v nedeljo, ko so ga svojci redno pripeljavali iz doma onemoglih; tja ga je zaklenila bolezen, potrebna posebne nege.

Bil je še tanjši kot sicer; skoraj sam duh. Iste ostre oči, ki vidijo skozte in vedo vse o tebi; a tokrat ne samo nezaupne, bile so trpeče splašene. V pogovoru, v katerem je že blodil, mešal moški in ženski spol, menjal jasne in temne trenutke, ne spoznal svojih vnukov, je izražal junaško premagovanje svoje preganjanosti. Kar je moral leta nositi tiho in potrpežljivo, zatajujoč svojo željo po zdravi javni dejavnosti, je ob bolezni izbruhnilo: težka zavest sokrivde za neljub kulturnopolitični razvoj, a še močnejša zavest osebne odgovornosti in neutrnjena vera, da bo vse, kar se je skazilo, popravil, vse grehe vzel na svoje rame. Ta jezusovska drža ga je oblikovala nezavedno, naravno. Krščanstvo ga je prejšnja leta — leta svetlobe in preganjanosti — sicer hranilo, a kot človeška kultura je stal skoraj povsem sam; ob njem le zvesta družina in komaj kak prijatelj. Soroden Prešernu in Levstiku je stal samotni, skoraj od vseh zapuščen in od oblastnih zanikan; a v njem je žarela najlepša slovenska ideja, držal je jez zoper totalitarizme, družil slovenstvo in kozmos, evropski socializem in svobodo. Bil je ognjišče najustvarjalnejših idej, njegov plamen je žarel višje in svetleje od drugih plamenov. Slovenci, slepi in gluhi, ga niso hoteli ne videti ne slišati, kot niso Prešerna in Levstika.

V tem zadnjem najinem pogovoru sem mu obljubil, da bom skušal javno in študijozno osvetliti njegovo delo, posebno oba dnevnik, *Tovarišijo*, 1949 in *Listino*, 1967, obe izvorni zavezi današnjega slovenstva; to obljubo sem mu izrekel sam iz sebe, kot eno svojih življenjskih obvez. Stisnil mi je roke, otroško pomirjen; za redki hip ga je oblil občutek, da ni nespoznan. Potreboval je zavest, da ni sam; a mu je bila v glavnem odtegnjena. Veselil se je celo fotografij, ki mi jih je kazala Zdravka: nedavnega obiska visokih cerkvenih dostojanstvenikov pri Kocbekovih na domu, čeprav je bil s Cerkvijo desetletja na bojni nogi. Morda bi se radostil celo svečanega pogreba, čeprav bi se zavedal njegove groteskne manipulantskosti. Morda bi mu blažilo bolečino, če bi predvideval, da ga bodo po smrti ogrnili s slavo poleg cerkvenih tudi visoki državni dostojanstveniki.

Z obojimi je stal desetletja kar se da slabo, vendar ni nikdar dovolil, da bi ga kdor koli napravil za nekrstjana in za disidenta. Živel je na robu slovenske institucije, a v središču slovenskega srca. Najbrž nesrečen, ker sta ga obe ustanovi izrinili, saj je kot dovrševavec Prešernove dobe videl v

nacionalno državnih in cerkveno konfesionalnih ustanovah bistveno več, kot vidiva moj rod in jaz: zanj so bile nepogrešljivo zagotovilo, da bodo Slovenci obstali kot realna nacija. Povojnim rodovom to zagotovilo ni več potrebno, ker živimo v tem pogledu varni; Kocbek sam je pomagal izboriti to varnost. Tisti, ki so ga odrivali in poniževali in dolžili in prekrivali s pozabljenjem, so se zavedali, da ga žalijo in da mu prizadevajo trpljenje; morda so celo uživali v tem, da stopajo po nekom, ki je od njih snažnejši. A je prenesel, ta véliki slovenski mučenec, naloženo mu usodo.

Kot malokdaj ga je zadela javna gonja zoper njega ob njegovi sedemdesetletnici; ponovila se je brakada iz leta 1951, ob izidu zbirke novel *Strah in pogum*. (Ga je prvi napad tako ranil, da je prenehal pisati prozo? Mu je drugi, sprožil ali pospešil njegovo bolezen?) Oba pogroma sta ga poskušala zatreti. Oba pogroma spadata med najgrše strani slovenske (ne)kulturene zgodovine. Obnavljata pogrome zoper Levstika. Čistemu Levstiku so očitali nacionalno izdajstvo, češ da se je prodal avstrijski državi; enako čistemu Kocbeku so metali v obraz izdajstvo države in revolucije, prodanost zahodu, paktiranje s sovražnikom. Dve temeljni slovenski laži, naperjeni zoper dva temeljna Slovenca.

Vendar ni bil do kraja sam. Peščica ga je branila in mu bila zvesta; leta 1951 predvsem Boris Pahor. V Ljubljani se je šolal pri njem Janez Gradišnik. Pozneje so ga znali ceniti poleg sovrstnikov, recimo Antona Trstenjaka in Franceta Vodnika, tudi mlajši. Med leti 1963 in 1974 — v času delne politične rehabilitacije — je prišel pri nacionalistično slavističnem krogu v evforično modo; to je bil zanj morda najbolj žalosten čas. A večina prav teh občudovavcev se mu je po letu 1974 odpovedala. Spet so mu ostali privrženi le maloštevilni.

Inkret je napisal, na pesnikovo prošnjo, poglobljene spremne besede v *Zbrane pesmi*. Jaz sem pozimi 1974/75 predaval o njem v Trstu (predavanje-portret je izšlo v reviji *Most*). 1975 leta sem ga slavil kot enakopravnega v črti Prešeren—Stritar—Cankar—Kocbek; zapisek je bil že v tiskarni in postavljen, a na intervencijo izločen. Kocbeku se za življenje doma ni smela priznati veličina. Šalamun mu je spesnil za sedemdeseto obletnico rojstva čudovito pesem; zaradi nje je bil odstavljen urednik revije, v kateri je bila objavljena (Zagoričnik). A to so le drobci v Kocbekovem razkošnem martiriju. Ko bo nekoč ta križev pot popisan, bo oblila sramota vse, ki se imamo za Slovence. Grenka zgodovina vélikih Slovencev se neutrudno ponavlja.

Na pobudo tedanjega vodstva *Vibe-filma* (Schmidt, Zorn, Jančar) sem napisal predlanski scenarij za kratek film o Kocbeku; vsaj kulturniška odgovornost, če ne spoznanje pesnikove resnične veličine je zahtevala, da ga ohranimo, kot smo mnoge manj pomembne, na filmskem traku. S Kocbekom smo se dogovorili — imeli smo z njim več plodnih sestankov — da bo sam v filmu sodeloval, posneto gradivo bo komentiral, potem pa bi še oba komentirala njegov komentar in gradivo, v tem ko bi sedela v projekcijski dvorani, gledala na platno in bi naju kamera beležila; predvsem bi odgovarjal na moja vprašanja. A ko je bilo snemanje že pripravljeno, se je vmešala slovenska narava, sovražna sleherni ustvarjalnosti in izjemnosti, in je rojstvo filma zavrla in s tem preprečila; pač nova metoda onemogočanja.

Kdo bo odgovarjal, da je o Kocbeku posnetega komaj kaj: le nekaj fotografij iz časa, ko je bil še pri oblasti? Da je dal, najbolj razsodni in pot

trasirajoči slovenski pisatelj, komaj kak intervju, medtem ko vabijo njegove nevrede tekmece vsak dan k samoponavljajočemu se govoričenju? Mar ni zgolj njegova zasluga — navdihnjenost z osebno močjo in z zgodovinskim poslanstvom — da je vzdržal pod tolikerkimi pritiski in da je izgnan od svojega neposrednega zaledja vendar še toliko — in predvsem tako vzorno — ustvarjal? Pisal je, v hudih letih, predvsem za predal in za prihodnost, kajti ko je začel objavljati, so se zmerom našli, ki so mu podstavili nogo. (Recimo okrog leta 1958, ko je pod psevdonimom publiciral v katoliški *Novi poti*, a je moral prenehati. Primerov bi bila grda vrsta. Tudi ko bi morala 1963 iziti Listina, so jo črtali s programa; izšla je pozneje, a počiščena. Je res zakon brez izjeme, veljaven še posebej za Slovence — postavlja ga Ivan Hribar v *Mojih spominih* — da se tisto, kar je najbolj ustvarjalno in socialno vroče, najteže prebija skoz goščavo družbe?)

Druga tretjina stoletja je dela Slovincem dva velika Edvarda, dva kralja: Kardelja in Kocbeka. Oba danes pokojna, a vsak od njiju drži pokonci eno stran slovenskega neba. Motijo se, ki menijo, da sedita vsak na svojem prestolu; da sta si prestola neizprosno sovražna. Med kraljema je bilo veliko nesoglasij, nateklo se je tudi trpljenje in se naložilo krivic polno naročje, vendar se nista nikoli do kraja razšla. Ostala bosta dve urejajoči silnici slovenstva: državna in človečanska, politična in pesniška, svet družbene moči in svet kulturno moralne moči, oranje tal in duha. Dve viziji, dve uresničenji sta, ki se dopolnjujeta.

Tudi tedaj, ko sta se sprli, sta potekali vzporedno, vsaka na svojem območju, obe enako močni. Prav okrog leta 1951 je Kardelj utemeljil svojo zgodovinsko in mednarodno idejo destalinizacije in jo postopoma uvajal v prakso; bil je realist, čeprav vizionar. V istem času je Kocbek utemeljil povojno slovensko kulturo s *Strahom in pogumom*. Pokazal je, da se je treba tudi v novih socialno političnih razmerah etično upirati; da je potrebna moralno kulturna korekcija preveč tosvetni državi in monolitnemu gibanju; da je treba še naprej povezovati slovenstvo (domačijo) s svetom (tudi z zahodom, ki je kulturno še zmerom najtvornejši); da je treba vztrajati pri evropskem, slovenskem in krščanskem izročilu, čeprav ga je nujno na novo osvotljevati in predelovati. Najbolj čudovito pri tem je bilo, da je Kocbek v svojem odporu vzdržal; da je bil idealen realist. Vzdržal pa je, ker etičnega odpora ni prenesel v politično izključevalno območje; ker se je napajal pri kulturi kot tisti moči, brez katere politična družba nima človeške prihodnosti. Dokazal je, da je kultura (in ob nji religija) neuničljiva. S tem je postal zgled vsem nam, ki mu nebogljenější sledimo. Kot Prešeren, Levstik, Cankar je dal udejanljiv in optimalen kulturni model. Res pa je, da hoja za Kocbekom ni in ne bo lahka.

Naj je bil še tako zamolčevan, Kocbek je od *Strahu in poguma* naprej ne le stalnica slovenske povojne kulture, ampak njen neomajni temelj, njeno oživljajoče obzorje. Zasnoval in uresničil je slovenski kulturni pluralizem, pravico do osebne izpovedi, do individualnega mišljenja in do javnega objavljanja svojih stališč, torej do soočanja in morebitnega združevanja kulturnih tokov. V boj za ta pluralizem (ki ni politično strankarskega tipa — zoper tega se je nič kolikokrat opredelil) je šel zavestno; prvič sem ga slišal o tem govoriti leta 1945 na *Kulturnem plenumu OF*. Še zdaj mi odzvenevajo v ušesih njegove besede zoper vistosmerjanje (glajhšaltungo); izraz sem tedaj prvič slišal, padel je na sprejemljiva tla. Upal si je dregniti v osir — v

osnovno ideološko vrednoto — ždanovizma, ki so mu pri nas tedaj rasla krila. A enako se je opredelil zoper cerkveni klerikalni integralizem leta 1937 v danes že znamenitem, čeprav malo branem in še manj posnemanem *Premišljevanju o Španiji*. Moja babica, ki je bila izobraženka po duhu, čeprav ne po šolanju, je šla Kocbeka kot nekakšna krščanska socialistka, že čez šestdesetletna, poslušat, med vojno pa mi je otroku, ki se duhovno prebujala, pripovedovala o vsebini predavanja in me sredi najtrše nesvobode navduševala za etično pokončnost, za nepodredljivost zunanjim silam, za neposlušnost ustanovam, če se znajdejo v nasprotju s človekovo vestjo. Tako je Kocbeka razumela; in prav ga je razumela. Tako ga bo dojela tudi prihodnost. Kocbekovo delo je brevir za drugače misleče, za tiste, ki nočejo biti ne hlapci ne sovražniki.

Kocbeka ni mogoče jemati le kot pesnika; ne le kot partizana. Kocbek se je s svojimi članki — bogve koliko jih je napisal — in esejji, zbranimi v vrsti knjig in še neizdanimi, s svojimi dnevniki (od *Tovarišije*, 1949, ki je visoka pesem slovenskega partizanstva, prek *Listine*, ki se zamišlja nad realno usodo slovenske poti, do *Krogov navznoter* in drugih knjig, ki se nočejo odpovedati nenehnemu pozornemu spremljanju poteka sveta — z mnogimi se bomo šele spoznali), s svojimi študijami svetovnih in domačih filozofov in pisateljev izpričeval ne le kot eden največjih poznavavcev sodobne svetovne kulture, ne le kot človek, ki je sam predstavljal slovensko kulturo v najboljšem pomenu besede, ampak je združeval to kulturo z vsemi bistvenimi komponentami sodobnega slovenstva. Bil je — in ostaja — sinteza krščanstva in revolucije; pomagal je pripeljati slovenske krščanske množice — večino Slovencev — v enobe. Bil je sinteza vere v človekovo absolutno prihodnost (zveza s komunizmom) in vztrajanja pri avtonomni osebi, ki se svobodno iz sebe — in ne iz okolja — odloča; ki se ni pripravljena podrediti nobeni razčlovečujoči institucionalni sili, a ki sanja o socializiranem občestvu in ga praktično zida. Bil je sinteza vojaške zvestobe osvobajajoči vojski in civilnega evropskega državljana. Bil je izjemen posvečevavec, bard in vodnik lastnega naroda; zadnji svojega rodu. Bil je več kot le zaljubljen v slovenstvo; tudi v tem je bil Levstikov neposredni dedič. A je obenem pristajal na jugoslovansko državno skupnost. (Ni naključje, da so ga na Hrvaškem in v Srbiji zadnja leta najbrž bolj spoštovali ko doma.) Bil je slovenski mejnik in svetnik.

Kot je pred pol stoletja obveljal — in še velja — klic: več Prešerna! tako danes z isto upravičenostjo terjamo: več Kocbeka! Kar največ Kocbeka!

Taras Kermauner